

Η μοίρα της ανθρωπότητας είναι γραμμένη στα γονίδιά μας;

Η επανάσταση στη βιολογία αποτελεί θρίαμβο της ανθρώπινης νόησης. Ταυτόχρονα έχει ως συνέπεια μια σειρά αρνητικά φαινόμενα και κινδύνους.

1. Οι σημερινές γνώσεις καθιστούν δυνατές ανεξέλεγκτες ή και επικίνδυνες εφαρμογές: Μεταλλαγμένα είδη τα οποία δεν είναι προϊόντα της βιολογικής εξέλιξης, και τα οποία μπορεί να είναι επικίνδυνα για την ανθρώπινη υγεία. Χρήση ουσιών με καταστροφικές συνέπειες για την ισορροπία του περιβάλλοντος. Κλωνοποίηση, που πέρα από την ικανοποίηση της ματαιοδοξίας κατόχων κοινωνικού πλούτου, ανοίγει εφιαλτικές προοπτικές για δημιουργία ανθρώπινων τεράτων. Χρησιμοποίηση τμημάτων του DNA για τη δημιουργία οργανισμών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως βιολογικά όπλα (βλ. σχετικά και το άρθρο των M.K. Cho *et al*, στο *Science*, 286, 10/12/99).

2. Η γνώση του γονιδιώματος επιτρέπει έλεγχο των εργαζομένων, οι οποίοι, στις συνθήκες της ανταγωνιστικής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, θα αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο ως χρήσιμοι ή μη βιολογικοί οργανισμοί. Αν, π.χ., με βάση τον έλεγχο του γονιδιώματός του, ένας εργαζόμενος ή πολίτης υποτίθεται ότι μπορεί να εμφανίσει μια σοβαρή ασθένεια, τότε θα είναι δύσκολο ή αδύνατο να ασφαλιστεί ή να προσληφθεί σε μια επιχείρηση. Αν εργάζεται ήδη, θα κινδυνεύει να απολυθεί. Η τερατώδης αυτή πρακτική εφαρμόζεται ήδη στις, «πρωτοπόρες» πάντοτε, Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

3. Στον τομέα της ιδεολογίας και των κοινωνικών σχέσεων: Ο βιολογικός αναγωγισμός προωθεί ρατσιστικές αντιλήψεις, δικαιολογεί ως βιολογικά αναπόφευκτες τις κοινωνικές ανισότητες, τους πολέμους και τις μορφές βαρβαρότητας που σημαδεύουν την ανθρώπινη ιστορία, η οποία υποτίθεται ότι καθορίζεται από το ανθρώπινο γονιδίωμα ή από κάποιο σφάλμα στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Η κοινωνιοβιολογία και ο κοινωνικός δαρβινισμός συγκροτούν μια μοιρολατρική εικόνα και προοπτική για την ανθρώπινη κοινωνία, όπου τη θέση της Μοίρας των αρχαίων κατέχει τώρα το «εγωιστικό γονίδιο». Η εισήγηση που ακολουθεί αναφέρεται στην τρίτη κατηγορία των αρνητικών συνεπειών της επανάστασης στη βιολογία.

1. Η επιστημολογική αφέλεια του αναγωγισμού

Η φύση, τουλάχιστον στην περιοχή μας, είναι οργανωμένη σε επίπεδα αύξουσας περιπλοκότητας. Οι νόμοι των κατώτερων επιπέδων λειτουργούν στο εσωτερικό του ανώτερου. Οι νόμοι της φυσικής και της χημείας, π.χ., λειτουργούν στο βιολογικό επίπεδο. Εντούτοις οι νόμοι του ανώτερου επιπέδου είναι άλλης τάξεως: δεν ανάγονται στους νόμους του κατώτερου ή των κατώτερων επιπέδων. Οι νόμοι της βιολογίας, π.χ., δεν ανάγονται στους νόμους της χημείας, οι οποίοι λειτουργούν στο εσωτερικό των έμβιων όντων. Είναι εντούτοις προφανές ότι η αναζήτηση και ο προσδιορισμός των νόμων και των λειτουργιών του κατώτερου επιπέδου στο νέο και ανώτερο έχει κρίσιμη ευρετική αξία. Δεν είναι π.χ. τυχαίο ότι διαμορφώθηκε ολόκληρος επιστημονικός κλάδος, η βιοχημεία, η οποία μελετά τις χημικές διεργασίες που επιτελούνται στο εσωτερικό των βιολογικών οργανισμών.

Εντούτοις αυτή δεν είναι η αντίληψη του αναγωγισμού για τη διαλεκτική ανώτερου και κατώτερου. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο μορφές αναγωγισμού: 1) Τον ήπιο, κατά τον οποίο η γνώση του κατώτερου είναι αναγκαία συνθήκη για τη γνώση του ανώτερου. Η μορφή αυτή μπορεί να είναι επιστημολογικά αποδεκτή, με την προϋπόθεση ότι δε θα φιλοδοξεί να εξαντλήσει το σύνολο των δομών, των σχέσεων και των λειτουργιών του ανώτερου επιπέδου με βάση τους νόμους του κατώτερου. 2) Τον ισχυρό αναγωγισμό, κατά τον οποίο η γνώση του κατώτερου είναι αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη γνώση του ανώτερου. Εδώ θα μας απασχολήσει κυρίως η δεύτερη αυτή μορφή.

Ο αναγωγισμός έχει μακρά προϊστορία, καθώς συνδέεται με τη μηχανιστική αλλά και τη θετικιστική αντίληψη της πραγματικότητας. Ήδη ο Καρτέσιος (1596-1650) θεωρούσε τον άνθρωπο μηχανή, προικισμένο όμως με μια αθάνατη-άυλη ψυχή. Ο καρτεσιανός διυσιμός είναι χαρακτηριστική περίπτωση σύζευξης της μηχανιστικής σκέψης με το θεολογικό ιδεαλισμό. Δυο αιώνες σχεδόν μετά από τον Καρτέσιο, ο επίσης Γάλλος Λαπλάς (1749-1827) θα ήταν ο επιφανέστερος εκπρόσωπος ενός μηχανιστικού-υλιστικού αναγωγισμού. Σύμφωνα με το μεγάλο μαθηματικό, φυσικό και φιλόσοφο, ένα υποθετικό πνεύμα που θα μπορούσε να γνωρίζει κάποια στιγμή τις θέσεις και τις ταχύτητες όλων των ατόμων του σύμπαντος, θα μπορούσε, με βάση τους νόμους της μηχανικής, όχι μόνο να προβλέψει την εξέλιξη του, αλλά και να ανασυστήσει το παρελθόν του.

Σύμφωνα με τον ισχυρό αναγωγισμό, το όλον, όσο σύνθετο και αν είναι, μπορεί να αναχθεί στο άθροισμα των συστατικών στοιχείων του. Έτσι θα ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί μια σχέση ταυτότητας ανάμεσα στο σύνθετο όλον και στα στοιχειώδη συστατικά στοιχεία του. Συνεπώς το φαινόμενο της ζωής θα ήταν δυνατόν να ερμηνευθεί με βάση τους νόμους της φυσικής. Αντίστοιχα, τα φαινόμενα της συνείδησης θα μπορούσαν να αναχθούν στους νόμους της χημείας που λειτουργούν κατά τις νευροφυσιολογικές διαδικασίες¹. Σύμφωνα με το ίδιο πνεύμα, τέλος, ανθρώπινες ιδιότητες όπως η βαρβαρότητα, ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, πολιτικές αντιλήψεις όπως ο ναζισμός, η υποτιθέμενη ανθρώπινη επιθετικότητα, είναι ιδιότητες ή δυνατότητες εγγεγραμμένες στο γενετικό μας κώδικα ή αποτελέσματα κάποιας γενετικής ανωμαλίας του ανθρώπινου εγκεφάλου. Σε τελευταία ανάλυση η ανθρώπινη ιστορία έχει καθοριστεί από τη φύση του ανθρώπινου γονιδιώματος, άρα η πορεία της είναι καθορισμένη από μια ανέκκλητη αναγκαιότητα.

Η απλοϊκή αυτή αντίληψη προϋποθέτει ότι οι ανώτερες ψυχικές και νοητικές λειτουργίες είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με τους νόμους της φυσικής και της χημείας και ταυτόχρονα ότι υπάρχουν ενός είδους βιολογικά ή ανθρωπολογικά καθολικά, όπως τα *universalia* των μεσαιωνικών, τα οποία, αναλλοίωτα, καθορίζουν την ανθρώπινη φύση και την ιστορία. Αν η αντίληψη αυτή ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, τότε στον κόσμο αυτό δε θα υπήρχε ελπίδα: η ταξική εκμετάλλευση, η βαρβαρότητα και οι πόλεμοι θα ήταν διαχρονικά χαρακτηριστικά των ανθρώπινων κοινωνιών.

Θα επιχειρήσω να τεκμηριώσω την απλοϊκότητα και το αβάσιμο αυτής της αντίληψης για τη ζωή και την ανθρώπινη ιστορία.

2. Ο άνθρωπος, προϊόν της μακράς διαδικασίας της φυλογένεσης

Η πρόταση: ο άνθρωπος είναι προϊόν της μακράς πορείας της φυλογένεσης, αποτελεί σήμερα κεκτημένο των επιστημών της ζωής, παρά τα κενά ή τα μη τελεσίδικα ερμηνευμένα στάδια αυτής της πορείας. Σύμφωνα με τις σημερινές γνώσεις, τα πρώτα ευκαριωτικά εμφανίστηκαν πριν από 2 περίπου δισεκατομμύρια χρόνια, ενώ οι πρώτοι πολικύτταροι οργανισμοί εμφανίστηκαν πριν από 1 δισεκατομμύριο χρόνια περίπου. Πριν από 500 περίπου εκατομμύρια χρόνια υπήρχε ήδη μια τεράστια ποικιλία φυτικών και ζωικών ειδών. Ο άνθρωπος, ως *homo erectus* και *homo sapiens*, εμφανίζεται στο τέλος αυτής της αλυσίδας. Μια σειρά ενδιάμεσες μορφές σηματοδοτούν την ύπαρξη κοινών προγόνων του είδους άνθρωπος και ορισμένων ανώτερων πιθήκων. Το γεγονός ότι ο γορίλας, ο χιμπαντζής και ο ουραγοτάγκος έχουν ένα χρωμόσωμα ταυτόσημο, το χρωμόσωμα 6 του ανθρώπου, υποδηλώνει την ύπαρξη κοινού προγόνου που είχε ήδη αυτό το χρωμόσωμα.

Η φυλογένεση κατέληξε στην ανθρωπογένεση και η ανθρωπογένεση χαρακτηρίζεται, στο ανώτερο στάδιό της, από τη νοογένεση. Από τον τροπισμό των μονοκύτταρων οργανισμών φθάνουμε στους ανώτερους οργανισμούς, που χαρακτηρίζονται από το φαινόμενο της αίσθησης, τα αντανάκλαστικά και τα αισθησιο-κινητικά ενεργήματα, την ύπαρξη παραστάσεων και τέλος την ύπαρξη εννοιακής σκέψης που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο.

Ο πρώτος που διατύπωσε, κατ' αρχήν, τη θεωρία της εξέλιξης των ειδών ήταν, ως γνωστόν, ο Δαρβίνος (1809-1882). Σύμφωνα με τη δαρβινική θεωρία, τα έμβια όντα μεταβάλλονται χάρις στην αλληλεπίδραση οργανισμού και περιβάλλοντος. Οι περισσότεροι προσαρμοσμένοι οργανισμοί επιβιώνουν και μεταβιβάζουν τα χαρακτηριστικά τους στους απογόνους τους. Προφανώς ο Δαρβίνος δε γνώριζε πώς μεταβιβάζονται οι χαρακτήρες, δεχόταν όμως τη μεταβίβαση των επίκτητων χαρακτήρων. Είναι γνωστή η διαμάχη για το κληρονομήσιμο ή μη των επίκτητων χαρακτήρων. (Κατά τον Βάιμαν, π.χ., η δυνατότητα αυτή είναι μύθος). Η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης, με διάφορες παραλλαγές, είναι σήμερα γενικά αποδεκτή ως η θεωρία της εξέλιξης των ειδών. Η θεωρία της εξέλιξης στηρίζεται σήμερα σε πλούσιο υλικό από τη βιοχημεία, τη μοριακή βιολογία και τη γενετική. Όμως η διαμάχη για το κληρονομήσιμο ή μη των επίκτητων χαρακτήρων δεν έχει λήξει. Ο νεο-δαρβινισμός, π.χ., είναι ο δαρβινισμός μείον την κληρονομικότητα των επίκτητων χαρακτήρων. Όπως γράφει ο Γάλλος Ρ.Η. Gouyon, μπορούμε, απλοποιώντας, να πούμε ότι ο νεο-δαρβινισμός

είναι μια επιστημονική θεωρία η οποία εξηγεί την εξέλιξη χάρη στο συνδυασμό μιας μεταβλητότητας του κληρονομικού υλικού και μιας επιλογής a postefiori.

Ο νεο-δαρβινισμός υπερτονίζει το τυχαίο, το οποίο, από μια άποψη, θεωρείται άρνηση του αιτιακά καθορισμένου. Το τυχαίο λειτουργεί, προφανώς, στην περίπλοκη διαδικασία των μεταβολών του οργανισμού. Όμως το τυχαίο δεν είναι, με τη σειρά του, αναίτιο. Το γεγονός ότι οι ειδικοί προκαλούν μεταλλαγές με τη χρήση χημικών ουσιών, ακτίνων X, κ.λπ., αποτελεί απόδειξη ότι οι μεταλλαγές είναι προϊόντα συγκεκριμένων αιτιών. Μέσα από το χάος των μεταβολών πραγματοποιείται η εξέλιξη, ως το τελικό αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του είδους με το περιβάλλον και της φυσικής επιλογής. Και στην περίπτωση της βιολογικής εξέλιξης λειτουργεί η διαλεκτική ανάμεσα στο δυνατό, το τυχαίο και το αναγκαίο. Η εξέλιξη είναι η πραγματοποιημένη δυνατότητα.

Δεν είναι του παρόντος να εισέλθουμε στη διαμάχη για τους μηχανισμούς της εξέλιξης². Θα σημειώσουμε όμως το γεγονός ότι η δαρβινική θεωρία αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για μια συνεπή υλιστική θεωρία. Πράγματι, οι δυο άλλες κατ' εξοχήν «φιλοσοφικές επιστήμες», η φυσική και η κοσμολογία, θεμελιώνουν έναν επιστημονικό ρεαλισμό (θεμελιώνουν την ύπαρξη μιας πραγματικότητας ανεξάρτητης από την ανθρώπινη συνείδηση) συμβατό τόσο με τη θεοκρατική αντίληψη της φύσης (Καρτέσιος, Νεύτων, Πλανκ, κ.λπ.) όσο και με τον υλισμό. Η βιολογία, αντίθετα, τεκμηριώνοντας την ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου, αποδεικνύει το αβάσιμο του δυϊσμού ψυχής και σώματος και θεμελιώνει ένα συνεπή υλιστικό μονισμό, τόσο της άζωης όσο και της έμβιας φύσης.

Οι επιθέσεις στον Δαρβίνο και στη θεωρία του και η συνεχιζόμενη μέχρι σήμερα εχθρότητα και αντίσταση στις θεωρίες της εξέλιξης από θρησκευτικούς, φιλοσοφικούς και πολιτικούς κύκλους μπορεί συνεπώς να εξηγηθεί. Η αντίσταση αυτή είναι ιδιαίτερα έντονη στις αγγλοσαξωνικές χώρες. Όπως γράφει πάλι ο Gouyon, η αντίσταση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση της δημιουργίας και αναπαράγει ακριβώς τη βιβλική αφήγηση. Ειδικά αποκρουστική είναι γι' αυτούς η άποψη της καταγωγής μας από κάποιο είδος πιθήκων. Αλλά, σημειώνει ο Gouyon, γιατί να σταματήσουμε στους πιθήκους; Καταγόμαστε επίσης από τα ψάρια. Πέρα από τα φιλοσοφικά, τα πολιτικά κίνητρα δεν είναι απόντα σ' αυτή την αντεπίθεση. Αν ο Ρέιγκαν υπεράσπιζε με τόση ενεργητικότητα την άποψη της δημιουργίας, είναι επειδή πίσω απ' αυτή έβλεπε το εκλογικό σώμα³. Ο αναγωγισμός μπορεί να είναι σύμφωνος με το φιλοσοφικό υλισμό, από απλοϊκές, μηχανιστικές θέσεις. Αλλά εξίσου καλά εναρμονίζεται και με τον ιδεαλισμό και με τη θρησκεία, όπως το δείχνει η περίπτωση του γενάρχη του νεότερου δυϊσμού, του Καρτέσιου.

3. Ταυτότητα, διαφορά και εξέλιξη. Κριτική της αφηρημένης ταυτότητας

Όπως σημειώσαμε, σύμφωνα με το βιολογικό αναγωγισμό, θα ήταν δυνατόν να ερμηνεύσουμε την ανθρώπινη ιστορία με βάση διαχρονικά βιολογικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου όντος. Πράγματι, σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, οι κοινωνικές σχέσεις καθορίζονται από τις ιδιότητες και τις προδιαθέσεις των μελών της κοινωνίας, δοθέντος ότι η κοινωνία είναι άθροισμα ατόμων και οι ιδιότητες, οι προδιαθέσεις και οι δυνατότητες των

ατόμων είναι γενετικά καθορισμένες. Η πλήρης γνώση του DNA θα επέτρεπε να περιγράψουμε όχι μόνο τη φυσιολογία, αλλά και τη συμπεριφορά των ατόμων, ακόμα και να εξηγήσουμε τις πολιτικές ή τις ηθικές αντιλήψεις τους.

Ένα πρώτο σφάλμα του αναγωγισμού είναι ότι θεωρεί ταυτόσημο το γενετικό υλικό ενός ανθρώπινου πληθυσμού. Εντούτοις, από άτομο σε άτομο υπάρχει μεγάλη διακύμανση στη σειρά των αμινοξέων και των πρωτεϊνών. Μια πρωτεΐνη μπορεί να έχει ποικίλες συνθέσεις αμινοξέων, χωρίς να μεταβάλλεται η λειτουργία της. Από άτομο σε άτομο υπάρχουν διακυμάνσεις γονιδίων, ενίστε και χρωματοσωμάτων. Όπως γράφει ο Lewontin, κάθε ανθρώπινο γονιδίωμα διαφέρει από κάθε άλλο. «Το DNA που κληρονόμησα από τη μητέρα μου διαφέρει κατά 1-10%, ή κατά 3 εκατομμύρια νουκλεοτίδια, από το DNA που κληρονόμησα από τον πατέρα μου, και κατά το ίδιο περίπου ποσοστό από κάθε άλλο ανθρώπινο ον». Ένας πληθυσμός υπάρχει με περισσότερες μορφές. Ένας μικρότερος ή μεγαλύτερος πολυμορφισμός είναι χαρακτηριστικό των βιολογικών πληθυσμών. Επίσης το σύνολο των χαρακτήρων δεν είναι χρονικά αμετάβλητο. Δεν είναι αυτό που ήταν χθες και αύριο θα έχει τροποποιηθεί. Συνολικά, η έννοια του σταθερού είδους, όπως συνήθως νοείται, είναι απλοϊκή⁴.

Η αρχή της ταυτότητας δεν ισχύει για τους βιολογικούς πληθυσμούς, όπου το σταθερό είναι προϊόν της εξέλιξης και ταυτόχρονα συνυπάρχει δυναμικά με το διαφορετικό και το μεταβαλλόμενο. Στη φύση δεν υπάρχει απόλυτος γενετικός καθορισμός. Ο φαινότυπος, ως γνωστόν, δεν ταυτίζεται με το γονότυπο (δυο γνήσιοι δίδυμοι, π.χ., έχουν διαφορετικά δακτυλικά αποτυπώματα). Από άτομο σε άτομο παρατηρούνται διακυμάνσεις στα γονίδια, ενίστε και στα χρωματοσώματα, οι οποίες εκφράζονται στο φαινότυπο. Στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι δυνατόν να οριστεί ο καρυότυπος του είδους, επειδή οι διακυμάνσεις είναι συνήθως ήπιες. Όμως και εδώ η ταυτότητα επικαλύπτει τη διαφορά: στους 1000 ανθρώπους οι 995 έχουν τον ίδιο καρυότυπο με 46 χρωματοσώματα, όμως 5% έχουν 45 χρωματοσώματα⁵. Ο «αναπτυξιακός θόρυβος» προκαλεί μεταβολές στη λειτουργία των γονιδίων, οι οποίες, με τη σειρά τους, προκαλούν διαφορές στους απογόνους. Ο πολυμορφισμός είναι χαρακτηριστικό των βιολογικών πληθυσμών και αντιφάσκει με την τυπική αντίληψη του ατόμου ως αναλλοίωτης ολότητας και του πληθυσμού ως συντιθέμενου από ταυτόσημα άτομα.

Οι σημερινές γνώσεις των επιστημών της ζωής αναδεικνύουν μια συγκεκριμένη, τοπική διαλεκτική ανάμεσα στο σταθερό και στο μεταβλητό, ανάμεσα στο κληρονομούμενο και το επίκτητο. Ο οργανισμός δεν είναι ένα παθητικό ον, το οποίο υφίσταται την επίδραση του περιβάλλοντος και προσαρμόζεται σ' αυτό. Ένας βιολογικός πληθυσμός δημιουργεί αναδραστικά το δικό του περιβάλλον. Τροποποιεί τις συνθήκες ύπαρξης και εξέλιξης. Η προσαρμογή, όπως έγραφε ο Ένγκελς, δεν είναι παθητική. Είναι ενεργητική όψη των σχέσεων του πληθυσμού με το περιβάλλον. Η αλληλεπίδραση οργανισμού και περιβάλλοντος, και ο συνακόλουθος θόρυβος βάθους, επιδρά στη λειτουργία των γονιδίων και προκαλεί διακυμάνσεις. Η φυσική επιλογή είναι επιλογή ανάμεσα στις συγκεκριμένες μορφές μιας μεταβαλλόμενης πραγματικότητας. Η διαμάχη ανάμεσα στο ενδογενές και στο επίκτητο, δηλαδή η διαμάχη για το κληρονομήσιμο ή μη των επίκτητων χαρακτήρων, συνεχίζεται ως τις μέρες μας. Φυσικά σήμερα δε συνεχίζεται με τα σχετικά απλοϊκά επιχειρήματα της εποχής του Βάισμαν. Αλλά το γεγονός της εξέλιξης προϋποθέτει το κληρονομήσιμο επίκτητων χαρακτήρων που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση του πληθυσμού με το περιβάλλον.

Στο σημείο αυτό είναι ενδιαφέρον να παραθέσουμε την άποψη του διαπρεπούς Γάλλου βιολόγου F. Jacob (βραβείο Νόμπελ): «Αυτό που ίσως χαρακτηρίζει την εξέλιξη, είναι η τάση ευλυγισίας στην εκτέλεση του γενετικού προγράμματος. Πρόκειται για το “άνοιγμά” του, με την έννοια ότι επιτρέπει στον οργανισμό να αυξάνει διαρκώς τις σχέσεις του με το περιβάλλον. Στο μακροσκοπικό επίπεδο η εξέλιξη στηρίζεται συνεισώς στη συγκρότηση νέων στοιχείων επικοινωνίας, τόσο στο εσωτερικό του οργανισμού όσο και σε ό,τι τον περιβάλλει. Στο μικροσκοπικό επίπεδο αυτό μεταφράζεται με την ποιοτική και την ποσοτική τροποποίηση των γενετικών προγραμμάτων. [...] Η εξέλιξη είναι το αποτέλεσμα ενός αγώνα ανάμεσα σ’ αυτό που υπήρχε και σ’ αυτό που θα υπάρξει, ανάμεσα στην ταυτότητα της αναπαραγωγής και στο νέο της διαφοροποίησης»⁶. Η βραδεία συσσώρευση αλλαγών οδηγεί στο σημείο ρήξης και στην ανάδυση του νέου.

Η θεωρία του Λαμάρκ σημάδεψε μια αποφασιστική στροφή στην ερμηνεία της βιολογικής εξέλιξης. Φυσικά η θεωρία αυτή φαίνεται σήμερα απλοϊκή. Όμως η εξέλιξη είναι γεγονός και απαιτεί θεωρητική ερμηνεία. Κατά το λεγόμενο κεντρικό δόγμα, οι επίκτητες ιδιότητες δεν εγγράφονται στο κληρονομικό υλικό, άρα δεν κληρονομούνται. Στην εποχή του Βάισμμαν οι αντίπαλοι του λαμαρκισμού πίστευαν ότι τον διαψεύδουν κόβοντας επί γενεές τις ουρές ποντικών, οι οποίες, φυσικά, συνέχιζαν να υπάρχουν. Σήμερα τα επιχειρήματα εναντίον του κληρονομήσιμου των επίκτητων χαρακτήρων στηρίζονται στη γνώση των βιολογικών μηχανισμών. Οι οπαδοί του κεντρικού δόγματος οφείλουν, εντούτοις, να εξηγήσουν το γεγονός της εξέλιξης. Παραγνωρίζοντας τη διαλεκτική σχέση πληθυσμού και περιβάλλοντος, επιχειρούν να ερμηνεύσουν την εξέλιξη ως προϊόν τυχαίων μεταλλαγών. Αλλά, πρώτον, το τυχαίο είναι αιτιοκρατημένο. Και, δεύτερο, το τυχαίο προκύπτει ως αποτέλεσμα των περίπλοκων σχέσεων οργανισμού-περιβάλλοντος. Οι «τυχαίες» μεταλλάξεις, όπως και αυτές που προκύπτουν από βραδείες, σωρευτικές διαδικασίες, εγγράφονται στο γενετικό κώδικα. Η φυσική επιλογή προϋποθέτει τη μεταβλητότητα, δηλαδή την ύπαρξη ενός πεδίου δυνατοτήτων, το οποίο παραγνωρίζουν οι νεο-δαρβινιστές. Η διαλεκτική αυτή αντιφάσκει τόσο με το κεντρικό δόγμα όσο και με την τελεολογική-θεολογική ερμηνεία της εξέλιξης. Όπως υποστηρίζει ο F. Jacob, η αναπαραγωγή του ταυτόσημου δεν αποκλείει την ανάδυση του διαφορετικού. Το συμπτωματικό, ως ουσιώδης παράγων της εξέλιξης των ειδών, καθιστά μάταιη κάθε απόπειρα για τελεολογική εξήγηση του φαινομένου της ζωής.

Ο ρόλος του περιβάλλοντος είναι καθοριστικός στην κατανόηση του γεγονότος της εξέλιξης. Αλλά, όπως τονίστηκε ήδη, δεν υπάρχει περιβάλλον με κάποια ανεξάρτητη, αφηρημένη έννοια. Δεν υπάρχει οργανισμός χωρίς περιβάλλον, αλλά και περιβάλλον χωρίς οργανισμό. Οι πληθυσμοί κάθε είδους δεν υφίστανται παθητικά το περιβάλλον: το υφίστανται και ταυτόχρονα το δημιουργούν. Μεταβολισμός σημαίνει ότι ο οργανισμός προσλαμβάνει υλικά και ταυτόχρονα αποθέτει υλικά στο περιβάλλον. Έτσι κάθε πληθυσμός δημιουργεί και καταστρέφει τις συνθήκες ύπαρξής του⁷.

Οι σχέσεις οργανισμού, ορθότερα, του πληθυσμού ενός είδους, με το περιβάλλον είναι σχέσεις ενότητας και αντίθεσης, σχέσεις που διαφοροποιούνται στο χρόνο. Η διαφοροποίηση, η εξέλιξη, αλλά και η εξαφάνιση ειδών μπορούν να κατανοηθούν μόνο στο εσωτερικό της οργανικής ενότητας του είδους με το περιβάλλον. Η μηχανιστική σκέψη παραγνωρίζει ή απλοποιεί αυτή τη σχέση ολότητας. Αντίστοιχα συλλαμβάνει τον οργανισμό ως άθροισμα

αυτόνομων διαδικασιών και όχι ως αντιφατική, διαφοροποιημένη και διαφοροποιούμενη ολότητα. Ας πάρουμε το κρίσιμο παράδειγμα των λειτουργικών σχέσεων γονιδίων και πρωτεϊνών στα πλαίσια του οργανισμού θεωρούμενου ως ολότητα, με τη διαλεκτική έννοια του όρου.

Όπως είναι γνωστό, ένα γονίδιο αποτελείται από μια μακρά σειρά στοιχείων τα οποία ονομάζονται νουκλεοτίδια. Η σειρά των αμινοξέων που συνιστά μια συγκεκριμένη πρωτεΐνη, καθορίζεται από τη σειρά των νουκλεοτιδίων του γονιδίου που είναι υπεύθυνο για την παραγωγή αυτής της πρωτεΐνης. Όπως σημειώνει ο Lewontin, λέγεται ότι τα γονίδια κατασκευάζουν πρωτεΐνες και ότι τα γονίδια αυτοαναπαράγονται. Αλλά, τονίζει, τα γονίδια δεν μπορούν να κάνουν τίποτα από μόνα τους. Μια πρωτεΐνη συντίθεται από ένα περίπλοκο σύστημα χημικής παραγωγής που περιλαμβάνει άλλες πρωτεΐνες, χρησιμοποιώντας ειδικές ακολουθίες νουκλεοτιδίων στο γονίδιο που καθορίζει τον τύπο της πρωτεΐνης. Επίσης τα γονίδια δεν αυτοαναπαράγονται. Σχηματίζονται μέσω ενός περίπλοκου μηχανισμού πρωτεϊνών που χρησιμοποιούν τα γονίδια ως πρότυπα για άλλα γονίδια. (Εδώ θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το προϊόν είναι ταυτόχρονα δημιουργός στο εσωτερικό του αμοιβαίου καθορισμού των δομικών στοιχείων της ολότητας που είναι ο οργανισμός). Και ο Lewontin καταλήγει: «Αν κάτι στον κόσμο μπορεί να ειπωθεί ότι αυτοαναπαράγεται, αυτό δεν είναι το γονίδιο, αλλά ολόκληρος ο οργανισμός ως περίπλοκο σύστημα, ως αντιφατική, διαφοροποιούμενη ολότητα»⁸.

Στη μεταφυσική του παντοδύναμου και αυτοτελούς γονιδίου και στην αντίστοιχη μεταφυσική του ανθρώπινου όντος ως αναλλοίωτου αθροίσματος δομικών στοιχείων και διεργασιών, τα δεδομένα της βιολογίας επιτρέπουν μια συγκεκριμένη διαλεκτική ανάμεσα στο σταθερό και στο μεταβαλλόμενο, ανάμεσα στην ταυτότητα και τη διαφορά.

4. Κριτική της μηχανιστικής αντίληψης για την ανθρώπινη φύση

Σύμφωνα με το μηχανιστικό, θετικίζοντα αναγωγισμό, αν θα γνωρίζαμε το σύνολο του ανθρώπινου γονιδιώματος, θα μπορούσαμε να γνωρίζουμε στιδήποτε αφορά στον άνθρωπο: αν θα παραμείνει υγιής ή θα αναπτύξει κάποια ασθένεια, αν θα είναι ήπιος ή βίαιος, αν θα πλουτίσει ή θα μείνει φτωχός, αν θα γίνει φασίστας, φιλελεύθερος ή κομμουνιστής.

Ας αφήσουμε τις αφελείς απόψεις ότι η ηθική, οι ιδέες, κ.λπ., καθορίζονται από τη δομή του γονιδιώματος. Ας παραμείνουμε στο βιολογικό επίπεδο. Κατ' αρχήν όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν το ίδιο ακριβώς γονιδίωμα. Όπως σημειώσαμε, υπάρχει τεράστια διακύμανση από άτομο σε άτομο. Υπάρχουν περίπου 3 δισεκατομμύρια νουκλεοτίδια στο ανθρώπινο γονιδίωμα και δύο άτομα έχουν κατά μέσο όρο 600.000 διαφορετικά νουκλεοτίδια. Ποιο γονιδίωμα τότε, διερωτάται ο Lewontin, θα δώσει τη σειρά για τον κατάλογο ενός κανονικού προσώπου; Είναι γνωστό ότι ο γονότυπος δεν εκφράζεται πανομοιότητα στο φαινότυπο. Και αυτό επειδή η ανάπτυξη του οργανισμού καθορίζεται όχι μόνο από το κληρονομημένο γονιδίωμα, αλλά και από το σύνολο των συνθηκών στις οποίες αναπτύσσεται ο οργανισμός: από την τροφή, τις κλιματολογικές συνθήκες, το φυσικό και το βιολογικό αλλά και το οικογενειακό και το κοινωνικό περιβάλλον. Συνεπώς, τόσο η σωματική ανάπτυξη όσο

και η ιδιοσυγκρασία, οι διάφορες κλίσεις, κ.λπ., επηρεάζονται από το σύνολο των συνθηκών ζωής του ατόμου. Η ατομική βιογραφία δεν είναι γενετικά προκαθορισμένη.

Ο άνθρωπος είναι βιολογικό και ταυτόχρονα κοινωνικό ον. Χάρης στην ομαδική ζωή και την πρακτική δραστηριότητα, το ανθρώπινο είδος μπόρεσε να πραγματοποιήσει δυνατότητες λανθάνουσες στις προγονικές μορφές του: η συνείδηση και η εννοιακή σκέψη είναι χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους. Ο παραδοσιακός дуΐσμός της ψυχής και του σώματος είναι ασύμβατος με τα σημερινά δεδομένα της βιολογίας. Εντούτοις οι διάφορες μορφές βιολογικού αναγωγισμού αδυνατούν να συλλάβουν το νέο το οποίο αντιπροσωπεύει η συνείδηση, η οποία δεν ανάγεται στο σύνολο των λειτουργιών του βιολογικού της υποστρώματος. Κατά τον μπηχειβιορισμό, π.χ., η ψυχολογία ως επιστήμη θα συνίστατο στην ανακάλυψη των σχέσεων μεταξύ του συνόλου των ερεθισμάτων και τη συμπεριφορά του οργανισμού. Κατ' άλλους η συνείδηση είναι ουσία, έχει υλική υπόσταση. Αλλά και επιστήμονες που απορρίπτουν τόσο το дуΐσμό και τον μπηχειβιορισμό όσο και την άποψη ότι η συνείδηση είναι ουσία, δε συλλαμβάνουν συχνά το γεγονός ότι η συνείδηση προϋποθέτει τις νευροφυσιολογικές λειτουργίες του εγκεφάλου αλλά δεν ανάγεται σ' αυτές. Έτσι, π.χ. ο Searle ορίζει τη συνείδηση ως εξής: «Η συνείδηση είναι μία αιτιακά αναδυόμενη ιδιότητα της συμπεριφοράς των νευρώνων, και έτσι η συνείδηση μπορεί να αναχθεί αιτιακά στις διαδικασίες του εγκεφάλου». Ο Searle ορίζει την προσέγγισή του στη φιλοσοφία του νου ως βιολογικό νατουραλισμό⁹.

Η συνείδηση είναι το νέο που αναδύεται στην πορεία της φυλογένεσης, δυνατότητα η οποία πραγματοποιήθηκε χάρις στις βιολογικές ιδιομορφίες του ανθρώπινου είδους και την κοινωνική ζωή. (Η κοινωνική ζωή προϋπόθεση της συνείδησης και η συνείδηση ενεργό και αναγκαίο στοιχείο της κοινωνικής ζωής). Φορέας της συνείδησης, υλικό της υπόστρωμα, είναι φυσικά ο εγκέφαλος. Εντούτοις η συνείδηση δεν ανάγεται στις βιολογικές λειτουργίες του εγκεφάλου. Όπως γράφει ο F. Jacob, η δραστηριότητα του εγκεφάλου εμφανίζεται στο βιοχημικό ως κοινότοπο φαινόμενο, όπως π.χ. η πέψη. Αλλά ποτέ δε θα περιγράψουμε τη συνείδηση, τα αισθήματα, τις συγκινήσεις, με τη φυσική και τη χημεία¹⁰.

Τα αισθητήρια όργανα, το νευρικό σύστημα και ο εγκέφαλος συνιστούν μια διαφοροποιημένη ολότητα: καταμερισμός λειτουργιών και οργανική-λειτουργική αλληλεξάρτηση. Σήμερα υπάρχουν τα δεδομένα για να απορρίψουμε τη ριζική διάκριση ανάμεσα στο λογικό και τα αισθήματα, όπως και ανάμεσα στο σώμα και το πνεύμα ή την ψυχή. Θα μπορούσαμε να ορίσουμε την ψυχή ως το σύνολο των εσωτερικευμένων σχέσεων του ανθρώπου με τον κόσμο (φύση και κοινωνία), καθώς και με το σύνολο των δυνατοτήτων που ενυπάρχουν χάρις στην οργανική σχέση των δύο πόλων. Στα πλαίσια αυτού του ορισμού θα μπορούσαμε να δεχτούμε μια διάκριση ανάμεσα στη νόηση, το συναισθηματικό κόσμο και τη βούληση, χωρίς να τους χωρίζουμε μηχανιστικά ή σύμφωνα με την πλατωνική παράδοση.

Τόσο λοιπόν τα αισθήματα όσο και οι νοητικές λειτουργίες προϋποθέτουν το υλικό υπόβαθρο, τις νευροφυσιολογικές, χημικές και φυσικές διεργασίες, τις τοπολογικές ταξινομήσεις, τις λογικές επεξεργασίες κ.λπ. που συντελούνται στον εγκέφαλο, αλλά δεν ανάγονται σ' αυτά. Ας πάρουμε ένα απλό σχετικά παράδειγμα: Η ανθρώπινη φωνή εγγράφεται σε μια μαγνητοταινία. Η φωνή δεν υπάρχει, προφανώς, στο ευαίσθητο στρώμα της ταινίας. Υπάρχει μια εγγραφή, μια ηλεκτρομαγνητική αναδιάταξη των στοιχειωδών μονάδων του

ευαίσθητου υποστρώματος. Κατά την «ανάγνωση» αναπαράγεται η ανθρώπινη φωνή. Φυσικά πρόκειται για απλή αναλογία, η οποία εντούτοις μας βοηθάει να υπερβούμε τόσο το βιολογικό νατουραλισμό όσο και τις διάφορες ιδεαλιστικές αντιλήψεις για την ψυχή και τη νόηση¹¹.

Ο άνθρωπος είναι γενετικά κοινωνικό ον. Πώς θα μπορούσαμε λοιπόν να ερμηνεύσουμε την ανθρώπινη ιστορία, υπερβαίνοντας τις απλοϊκότητες της κοινωνιοβιολογίας και του κοινωνικού δαρβινισμού;

Σημειώσαμε ήδη ότι, σύμφωνα με το μηχανιστικό αναγωγισμό, η βαρβαρότητα της ανθρώπινης ιστορίας οφείλεται στην αναλλοίωτη εγωιστική ανθρώπινη φύση ή κάποιο «σφάλμα» εγγεγραμμένο στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Αντίστοιχα, η ιδιοσυγκρασία, τα αισθήματα, οι πολιτικές ιδέες, οι ηθικές αντιλήψεις, η προσωπική μοίρα, είναι το ανέκκλητο αποτέλεσμα των ιδιομορφιών του ανθρώπινου γονιδιώματος. Η ιστορία συνεπώς είναι αιτιακά προκαθορισμένη και κάθε απόπειρα για κοινωνική δικαιοσύνη, κ.λπ., είναι καταδικασμένη, καθότι αντιφάσκει με την ανθρώπινη φύση. Αλλά η μοιρολατρία αυτή έχει επισημονικό θεμέλιο:

Κατ' αρχήν, η ανθρώπινη ιστορία δεν είναι μόνο μια ιστορία πολέμων, δουλείας, εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, βασανιστηρίων, εκτελέσεων, συνολικά μια ιστορία βαρβαρότητας. Η ανθρώπινη ιστορία είναι ταυτόχρονα μια ιστορία πνευματικής και συναισθηματικής ανάπτυξης, ανθρώπινης αλληλεγγύης, αλτρουισμού, δημιουργίας επιστήμης και τέχνης, κ.λπ. κ.λπ.

Το ανθρώπινο ον ατομικά, και η ανθρώπινη ιστορία συνολικά, εμφανίζονται ως πεδία αντιφατικών δυνατοτήτων. Η συλλογικότητα και η αλληλεγγύη είναι βασικό χαρακτηριστικό των πρωτόγονων κοινοκτημονικών κοινωνιών. Είναι σχέσεις που συνυπάρχουν με βάρβαρες πρακτικές, δεισιδαιμονίες, παράλογες πρακτικές κ.λπ., συνέπεια της άγνοιας των πραγματικών αιτιών των φαινομένων. Στην εποχή μας κυρίαρχη αλλά όχι μοναδική σχέση είναι ο ατομισμός στο προσωπικό επίπεδο, η εκμετάλλευση ατόμων, τάξεων και εθνών σε μακροκοινωνική κλίμακα, οι συνακόλουθοι πόλεμοι και συνολικά η κυρίαρχη βαρβαρότητα της «μετα-μοντέρνας» εποχής μας. Αλλά τα φαινόμενα αυτά και συνολικά η ανθρώπινη ιστορία μπορούν να εξηγηθούν με βάση τη φύση του ανθρώπινου γονιδιώματος ή με κάποιο «σφάλμα» εγγεγραμμένο στον ανθρώπινο εγκέφαλο;

Ο άνθρωπος εγκέφαλος είναι προϊόν της μακράς πορείας της φυλογένεσης. Είναι γνωστό ότι έχουμε «τρεις» εγκεφάλους που συνδέονται γενετικά και λειτουργικά. Αλλά ο φλοιός, έδρα της νόησης, είναι σχετικά πρόσφατο «προϊόν», αποτέλεσμα της κοινωνικής ζωής και της πρακτικής δραστηριότητας του είδους μας. Ο φλοιός συνεπώς αναπτύχθηκε σε αντιστοιχία με τον κόσμο, ως όργανο προσαρμογής, ελέγχου και κατεύθυνσης της πρακτικής δραστηριότητας, ως υπόστρωμα της νοητικής λειτουργίας για τη γνώση της φυσικής και της κοινωνικής πραγματικότητας. Όπως γράφει η καθηγήτρια Koukou-Lehmann, ο εγκέφαλος παράγει συνθετικά και ολιστικά γνώση. Συμβολικές παραστάσεις σε αλληλεξάρτηση με το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Είναι όργανο προσαρμογής, επιβίωσης, σκόπιμης δράσης. Η καταστροφική μας συμπεριφορά, συνεχίζει η κυρία Koukou, δεν οφείλεται σε κάποιο κληρονομημένο κακό. Δεν είναι αναπόφευκτη ούτε αναλλοίωτη¹².

Είναι γεγονός ότι μπορούμε να δρούμε, και σε ορισμένες καταστάσεις αντιδρούμε βί-

αία. Όμως συνολικά η ανθρώπινη προσωπικότητα διαμορφώνεται ως το «τελικό προϊόν» μιας σειράς παραγόντων: βιολογικών, παιδείας, οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος, κυρίαρχων αξιών, τυχαίων συμβάντων. Η ανθρώπινη προσωπικότητα δεν είναι βιολογικά καθορισμένη. Ειδικά, μπορούμε να δρούμε βίαια. Όμως ο εγκέφαλος «φιλτράρει» τα ερεθίσματα. Έτσι η αντίδρασή μας δεν είναι ένα άμεσο, απλό αντανακλαστικό. Καθορίζεται από τις αξίες που έχουμε εσωτερικεύσει και συνολικά από την κοινωνικά διαμορφωμένη προσωπικότητα.

Στη Σεβίλλη πραγματοποιήθηκε πριν μερικά χρόνια (1986), ένα Συνέδριο κορυφαίων επιστημόνων (γιατρών, ψυχολόγων, φιλοσόφων) με θέμα την ανθρώπινη συμπεριφορά και ειδικά τη βία. Στη διακήρυξη (statement) του Συνεδρίου τονίζεται: Είναι επιστημονικό σφάλμα να ισχυριζόμαστε ότι η βίαιη συμπεριφορά είναι γενετικά καθορισμένη (προγραμματισμένη). Είναι επιστημονικό σφάλμα να λέμε ότι οι άνθρωποι έχουν βίαιο εγκέφαλο. Ενώ έχουμε ένα νευρικό όργανο για να δρούμε βίαια, οι ανώτερες λειτουργίες μας φιλτράρουν τα ερεθίσματα. Το πώς δρούμε, διαμορφώνεται από την κοινωνική παιδεία μας¹³.

Ο άνθρωπος, μέλος της κοινωνίας, μπορεί να αναπτύξει τις πιο θετικές, αλλά και τις πιο αρνητικές δυνατότητές του, σε συνάρτηση με το πλέγμα των σχέσεων στο οποίο είναι ενταγμένος. Αλλά το άτομο δεν είναι απλώς φορέας σχέσεων, όπως φαντάζεται η δομική ανθρωπολογία. Είναι φορέας και δημιουργός σχέσεων, ενεργό υποκείμενο του ιστορικού γίγνεσθαι. Μέσα από την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, το κοινωνικό ανθρώπινο ον μπορεί να κατακτά περισσότερους βαθμούς ελευθερίας. Η φύση και η λειτουργία του γενετικού προγράμματος ανοίγουν άλλη μια οδό, βιολογική, για την προσέγγιση του προβλήματος της ελεύθερης βούλησης, το οποίο η μεταφυσική σκέψη δεν μπόρεσε και δεν μπορεί να το λύσει. Κατά τον F. Jakob: «Το γενετικό πρόγραμμα αποτελείται από ένα κλειστό και ένα ανοιχτό μέρος. Το ανοιχτό μέρος καθορίζει τις δυναμικότητες του οργανισμού. Η αύξουσα σπουδαιότητα του ανοιχτού μέρους του προγράμματος δίνει μια κατεύθυνση στην εξέλιξη. Με τη δυνατότητα να απαντήσουμε στα ερεθίσματα αυξάνουν οι βαθμοί ελευθερίας σε τέτοιο βαθμό, ώστε μπορούμε να μιλάμε για ελεύθερη βούληση»¹⁴. Προφανώς το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης δε λύνεται με μόνη τη γνώση του βιολογικού της υποβάθρου. Αλλά η γνώση αυτή μας βοηθά να προσεγγίσουμε ορθολογικά ένα πρόβλημα που οι «λύσεις» του κυμαίνονται από την ακραία μεταφυσική μέχρι το χυδαίο υλισμό και τη μηχανιστική σκέψη.

Υπάρχει λοιπόν κάποια αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση; Προφανώς υπάρχουν βιολογικοί χαρακτήρες, λιγότερο ή περισσότερο σταθεροί, προϊόντα και αυτοί της βιολογικής και της κοινωνικής εξέλιξης. Υπάρχουν νευρο-φυσιολογικά χαρακτηριστικά, προϊόντα και αυτά της βιολογικής και της ανθρώπινης ιστορίας. Πέρα λοιπόν από οποιονδήποτε ανιστορικό ουσιολογισμό, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την ανθρώπινη φύση ως την ολότητα των δυνατοτήτων του ανθρώπινου όντος σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Η ιστορικότητα της ανθρώπινης φύσης δεν αποκλείει την ύπαρξη σχετικά σταθερών στοιχείων¹⁵. Αυτή όμως η άποψη είναι ριζικά διαφορετική από την αντίληψη του βιολογικού αναγωγισμού, κατά την οποία η ανθρώπινη φύση καθορίζεται από «καθολικά», εγγεγραμμένα στα γονιδιά μας. Ποια είναι όμως τα ανθρώπινα καθολικά, διερωτάται ο Lewontin, που βρίσκουν οι κοινωνιοβιολόγοι; Ο βιολογικός ντετερμινισμός χρησιμοποιήθηκε για να ερμηνεύσει και να δι-

καιολογήσει ανισότητες στην κοινωνία και ανάμεσα στις κοινωνίες και να υποστηρίξει ότι οι ανισότητες αυτές δεν πρόκειται να αλλάξουν¹⁶.

Μήπως λοιπόν τις αιτίες της ανθρώπινης βαρβαρότητας και της συλλογικής «παράνοιας» πρέπει να τις αναζητήσουμε στο κοινωνικό επίπεδο και όχι σε κάποια δήθεν αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση;

5. Η αφέλεια της κοινωνιοβιολογίας και του κοινωνικού δαρβινισμού

Το ανθρώπινο είδος είναι προϊόν της βιολογικής εξέλιξης. Από βιολογική άποψη δεν υπάρχει τομή, μη αναγώγιμη αντίθεση ανάμεσα στο είδος άνθρωπος και στα υπόλοιπα είδη του ζωικού βασιλείου. Η ανατομία, η φυσιολογία, το νευρικό σύστημα, τα αισθητήρια, το πεπτικό σύστημα, οι βιοχημικές λειτουργίες, έχουν ουσιώδεις ομοιότητες με τα αντίστοιχα του ζωικού βασιλείου και ειδικά με των ανώτερων θηλαστικών. Η εννοιακή σκέψη, εξάλλου, συνιστά άλμα στην εξέλιξη της γνωστικής λειτουργίας, αλλά και εδώ δεν υπάρχει τομή. Αίσθηση, παράσταση, στοιχειώδεις μορφές νόησης υπάρχουν και στα ζώα. Αλλά η ανθρώπινη νόηση έχει απελευθερωθεί από την παρουσία του αντικειμένου. Μπορεί να σκέφτεται τα πράγματα, χωρίς την παρουσία των πραγμάτων. Η νόηση χωρίς την αίσθηση, κατά τον Καντ, είναι κενή, και η αίσθηση χωρίς τη νόηση είναι τυφλή. Ο άνθρωπος στην πορεία της νοητικής του ανάπτυξης μπορεί να διαμορφώνει θεωρίες που δεν έχουν αισθητηριακό αντίκρισμα, εμβαθύνοντας στη γνώση του κόσμου. Συνολικά μπορεί να ερμηνεύει τη φύση, καθώς και τη δική του ιστορία. Αλλά η μηχανιστική σκέψη παραμένει ισχυρή στην εποχή μας, και οι αιτίες δεν είναι κυρίως γνωσιολογικές. Είναι κοινωνικές. Ας σημειώσουμε μερικά παραδείγματα.

- Κατά τους κοινωνιο-βιολόγους, ο πόλεμος είναι γενετικά καθορισμένος. Αλλά είναι γνωστό ότι υπήρξαν κοινωνίες χωρίς πόλεμο και επίσης ειρηνικές περιόδους. Και είναι επίσης γνωστό, σήμερα έστω, ότι οι πόλεμοι έχουν οικονομικά και κοινωνικά αίτια και ότι στην προετοιμασία και τη διεξαγωγή τους έπαιξε πάντα ουσιώδη ρόλο η ιδεολογία. Αν ο πόλεμος είναι γενετικά καθορισμένος, παρατηρεί ειρηνικά ο Lewontin, τότε ο διάσημος εισηγητής Mustie στερείται αυτού του γονιδίου, άρα είναι λιγότερο άνθρωπος.

- Ανάμεσα στα γενετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου όντος, κατά τον E.O. Wilson, είναι τα επιθετικά συστήματα κυριαρχίας και της ανδρικής κυριαρχίας. Αλλά η επιθετικότητα δεν είναι γενικό χαρακτηριστικό και εξηγείται με βάση τις κοινωνικές συνθήκες. Ως προς την ανδρική κυριαρχία, είναι και αυτή ιστορικό φαινόμενο.

- Κατά την κυρίαρχη αμερικανική ιδεολογία (και όχι μόνο) οι μαύροι είναι κατώτερα διανοητικά από τους λευκούς, Ευρωπαίους, Βορειο-Αμερικάνους κ.λπ. Η κατώτεροτητα των μαύρων είναι γενετικά καθορισμένη. Γενικότερα οι Αμερικανοί ανησυχούν για τη μόλυνση του γενετικού υλικού των λευκών από τους μαύρους και τους μετανάστες¹⁷. Αλλά είναι γνωστό ότι οι μαύροι αποδείχτηκαν εξίσου ευφυείς με τους λευκούς. Και στα στρώματα που υπάρχει πνευματική και πολιτισμική καθυστέρηση, τα αίτια είναι κοινωνικά — φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, έλλειψη παιδείας κ.λπ. Όπως τονίζει πάλι ο Lewontin, δεν έχουμε a priori λόγο να δεχτούμε ότι υπάρχουν οποιεσδήποτε γενετικές διαφορές

ανάμεσα σε φυλετικές ομάδες σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά, την ιδιοσυγκρασία και τη νοημοσύνη. Και ούτε υπάρχει ένα γιώτα μαρτυρίας ότι οι κοινωνικές τάξεις διαφέρουν καθ' οιονδήποτε τρόπο στα γονιδιά τους. Πρόκειται για ανοησίες που διαδίδουν οι ιδεολόγοι του βιολογικού ντετερμινισμού, ότι οι κατώτερες τάξεις είναι βιολογικά κατώτερες από τις ανώτερες¹⁸. Το αν θα μείνεις φτωχός εξαρτάται κυρίως από τις συνθήκες. Το να πλούτισεις προϋποθέτει αρκετή ασυνειδησία, ενίοτε και εγκληματικότητα.

• Με το ρατσισμό συνδέεται και η διαδεδομένη, σε πολλές κοινωνίες, ξеноφοβία. Αλλά η ξеноφοβία είναι προϊόν προκαταλήψεων, κοινωνικών συνθηκών, έλλειψης αλληλογνωριμίας μεταξύ φυλετικών ομάδων και συχνά προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών σκοπιμοτήτων και προπαγάνδας. Η προκατάληψη των Γερμανών ή των Γάλλων σε βάρος των μεταναστών είναι προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών καταστάσεων, μεταξύ των οποίων και η κοινωνική κρίση και η ανεργία, καθώς και της απολογητικής προπαγάνδας του συστήματος. Το ίδιο ισχύει και για τη γενικευμένη προκατάληψη σε βάρος των Αλβανών σε μας.

• Κατά την κοινωνιοβιολογία, οι πόλεμοι, η καταπίεση των γυναικών, η δίψα για ατομική ιδιοκτησία, ο ρατσισμός, ο ατομισμός, είναι ιδιότητες της αναλλοίωτης ανθρώπινης φύσης, γενετικά καθορισμένες. Αλλά η αγάπη, η αλληλεγγύη, ο αλτρουισμός, η αυτοθυσία, πώς συμβιβάζονται με την «εγωιστική ανθρώπινη φύση»; Στο ερώτημα αυτό οι κοινωνιοβιολόγοι απαντούν με ανόητα σοφίσματα. Για να εξηγήσουν π.χ. το γιατί μπορεί να είμαστε καλοί απέναντι στους ξένους, διατυπώνουν τη «θεωρία» του αμοιβαίου αλτρουισμού. Κατά τους κοινωνιοβιολόγους, ακόμα και οι ιδέες και οι ηθικές αξίες μας είναι γενετικά καθορισμένες. Μια ορισμένη σειρά αμινοξέων π.χ. μπορεί να μας κάνει δημοκράτες, φιλελεύθερους ή φασίστες. Η «θεωρία» αυτή δε χρειάζεται σχολιασμό.

Για να ερμηνεύσουμε την ανθρώπινη ιστορία πρέπει να περάσουμε από το επίπεδο της βιολογίας στο κοινωνικό επίπεδο. Και η ιστορία μάς διδάσκει ότι στη νηπιακή ηλικία της ανθρωπότητας κυρίαρχες ήταν οι σχέσεις της συνεργασίας, της συλλογικότητας και της ανθρώπινης αλληλεγγύης, σχέσεις επιβαλλόμενες και από τις συνθήκες ζωής των πρωτόγονων κοινοτήτων, σχέσεις που συνυπήρχαν με βάρβαρες και παρανοϊκές πρακτικές. Ήδη από την περίοδο αυτή ο άνθρωπος εμφανίζεται ως πεδίο αντιφατικών δυνατοτήτων. Με τον αλτρουισμό και τη συλλογικότητα συνυπήρχε ένας λανθάνων ατομισμός. Με την ανάπτυξη της παραγωγικότητας έγινε δυνατή η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Η δίψα για εκδικητική ιδιοκτησία και για χρήμα οδήγησε στις πιο βάρβαρες πρακτικές: στους ληστρικούς πολέμους, στη δουλεία, στη βαρβαρότητα του κράτους. Οι ταξικές κοινωνίες εννόησαν την πραγμάτωση των πιο αρνητικών δυνατοτήτων του ανθρώπινου όντος. Οι κοινωνικές σχέσεις, όπως απέδειξε ο Μαρξ, επιβάλλονται στα άτομα ως ξένες, αντικειμενικές δυνάμεις, ως εξωτερική αναγκαιότητα. Η ταξική βαρβαρότητα είναι το προϊόν συγκεκριμένων ταξικών σχέσεων. Αλλά η ταξική κοινωνία δεν είναι αναγκαστικά η τελευταία μορφή κοινωνικής συμβίωσης.

Προφανώς δεν είναι του παρόντος κάποια απόπειρα να σκιαγραφηθεί μια υλιστική ερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας. Αυτό που θα τονίσω, ως συμπέρασμα της προηγούμενης ανάλυσης, είναι ότι δεν υπάρχει ανθρωπολογικό εμπόδιο για τη δημιουργία μιας κοινωνίας συλλογικής κατοχής του κοινωνικού πλούτου, συλλογικής προσπάθειας και αλληλεγγύης. Σε μια τέτοια κοινωνία θα αναπτυχθούν οι πιο θετικές δυνατότητες του ανθρώπινου

όντος. Μια πρώτη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση απέτυχε¹⁹. Αλλά, παρά τις θριαμβολογίες των νεο-φιλελευθέρων, η ιστορία δεν έχει τελειώσει. Γράφεται ακόμα με αίμα. Αλλά η υπέρβαση του παρόντος είναι εγγεγραμμένη, ως δυνατότητα, στα «γονίδια» του καπιταλισμού.

Σημειώσεις

1. Για μια κριτική του αναγωγισμού από νατουραλιστική άποψη, βλ. J.R. Searle, *The Rediscovery of the Mind*, MIT Press, 1992.
2. Βλ. σχετικά, P.H. Gouyon, *La Recherche*, 296, Μάιος 1997. Το έργο του Δαρβίνου, *Η καταγωγή των ειδών*, κυκλοφορεί στη γλώσσα μας από τις εκδόσεις Γκοβόστη. Βλ. επίσης Κ. Κομιτά, *Δαρβινικά*, Ερμής, 1986.
3. Βλ. P.H. Gouyon, στο ίδιο.
4. Βλ. R.C. Lewontin, *Biology as Ideology*, Harper Perennial, 1992. Επίσης, *La Recherche*, 298, Μάιος 1997.
5. *La Recherche*, op.cit.
6. F. Jacob, *La Logique du vivant*, Gallimard, Paris, 1983, σσ. 329-331.
7. Βλ. R.C. Lewontin, op.cit, σσ. 109, 114.
8. R.C. Lewontin, *Ibid*, σ. 48.
9. J.R. Searle, op.cit, σσ. 105-106 και αλλού.
10. F. Jacob, op.cit.
11. Στο πρόβλημα αυτό αποφασιστική ήταν η συνεισφορά της σοβιετικής σχολής της ψυχολογίας, του J. Piaget και της σχολής του, του H. Wallon και των μαθητών του. Για μια συνοπτική διαπραγμάτευση, βλ. Ε. Μπιτσάκη, *Θεωρία και Πράξη*, Gutenberg.
12. Μ. Koukou-Lehmann, "Models of Human Brain Functions and Paranoid Elements in Human History", *Delphi Conference Report*, Ιούνιος 1995.
13. Βλ. Seville Statement on Violence, *American Psychologist*, October 1990, σ. 1167.
14. F. Jacob, op.cit, σ. 338.
15. Βλ. Ε. Bitsakis, στο *The Human Predicament*, D. Razis (Ed.), Prometheus Books, N.Y., 1995. Επίσης Ε. Μπιτσάκη, στο *Φιλοσοφία, Επιστήμες και πολιτική*, Π. Νούτσος (επιμ.), Τυπωθήτω, Γ. Δαφανάς, 1995.
16. R.C. Lewontin, op.cit, σσ. 15-16.
17. Βλ. σχετικά, *La Recherche*, Ιανουάριος 1997. Επίσης R.C. Lewontin, op.cit.
18. R.C. Lewontin, op.cit, σ. 36.
19. Για μια πρώτη απόπειρα ερμηνείας της κατάρρευσης του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου», βλ. Ε. Μπιτσάκη, *Ενα γράμμαμα πλανιέται*, Στάχυ, 1992.